

Bibliotekarstudentens nettleksikon om litteratur og medier

Av Helge Ridderstrøm (førsteamanuensis ved OsloMet – storbyuniversitetet)

Sist oppdatert 09.12.20

Sjakklitteratur

(_sjanger) Sakprosa og skjønnlitteratur som enten fullt og helt eller på en vesentlig måte dreier seg om sjakk eller sjakkspillere. Et tidlig verk, fra middelalderen, er *Bok om sjakk, terning og bord* (1283), om sjakk og andre spill, som den spanske kongen Alfonso X el Sabio fikk skrevet (Wittschier 1993 s. 36). Boka handler om flere spill enn sjakk, og det er derfor diskutabelt om den kan kalles en sjakkbok.

Det finnes mange bøker med originale vrier på sjakk som motiv. Lewis Carrolls barnebok *Through the Looking Glass, and What Alice Found There* (1871) handler blant annet om sjakk: “Having recently taught the real Alice (Liddell) how to play chess, he used the game as a narrative device. The Looking Glass world is set out like a chessboard; Alice begins as a pawn and becomes a queen, with each chapter of the story dedicated to a move toward this end. As events progress, a chess problem, shown in the diagram at the start of the book, is solved correctly.” (Boxall 2006 s. 171)

Den russiske-amerikanske forfatteren Vladimir Nabokovs roman *Forsvaret* (1930; på norsk i 1970) “handler om sjakkgeniet Aleksandr Ivanovich Luzjin, som etter å ha vært vidunderbarn og stormester i ung alder, forsøker å nå VM, men som ender i galskap og selvmord. [...] “Hele boken er et sjakkspill, hvor hvert trekk, hver setning, får konsekvenser langt fremover i tiden, og hvor alt må tenkes nøye igjennom,” som oversetteren Axel Amlie uttrykker det. “Forsvaret” ble skrevet i 1929, da Nabokov var 30 år gammel. Men den kom ikke ut i USA før i 1964, etter at “Lolita” var blitt en verdenssuksess. [...] aldri er sjakkens nett av fascinasjon og frustrasjon skildret mer besettende. Boka kretser om liv og død, kunst, ambisjoner, lidenskap og sammenbrudd. Nabokov forteller at hvert kapittel er bygd opp som et sjakkproblem (jeg er også den lykkelige eier av hans “Poems and Problems”, som inneholder 53 dikt og 18 sjakkoppgaver). Den stakkars sjakkbesatte Luzjin er visstnok bygd på historien til den tyske mesteren Curt von Bardeleben, som etter å ha forlatt en VM-kamp omsider kastet seg ut av et vindu. Luzjins verden blir knust da det forsvaret han har spekulert ut, ikke fungerer i en VM-utfordrermatch mot italieneren Turati. Dermed bryter den ene sjelelige barrikaden etter den andre sammen, i en makeløs roman om et forunderlig spill.” (Fredrik Wandrup i *Dagbladet* 18. november 2013 s. 42)

Nabokov “var en ivrig spiller. I “Poems and Problems” (1970) fins 18 sjakkproblemer. Han skriver: “Sjakkproblemer krever av komponisten de samme dyder som kjennetegner enhver kunst som er verdt strevet: originalitet, oppfinnsomhet, presisjon, harmoni, kompleksitet og suveren uærlighet [...] Problemene er sjakkens poesi.” Den som vil utforske denne magien, bør sikre seg Espen Backes bok “Caïssas trollbundne – Problemsjakk i Norge gjennom tidene” (2007), som presenterer oppgaver fra midten av 1800-tallet. Ellers anbefales Øivind Pettersens “Problemsjakk – elementær innføring i sjakkens poesi” (1957) og problemmesteren David Hjelles bok “Herbarium” (1970).” (Fredrik Wandrup i *Dagbladet* 3. desember 2016 s. 62)

Andre eksempler:

Wilhelm Steinitz: *Modern Chess Instructor* (1889)

Emanuel Lasker: *Common Sense in Chess* (1896)

Stefan Zweig: “Sjakknovelle” (1942)

André Bjerke: *Spillet i mitt liv* (1968)

Josef Seifert: *Sjakkfilosofi: En bok for sjakkspillere, filosofer og “normale” folk* (1989; på tysk)

William Hartson: *Lær deg selv sjakk* (på norsk 2008)

Atle Grønn: *Sjakken eller livet* (2016)

André Bjerkes sonett “Kunstverket” innleder boka *Spillet i mitt liv*:

Hva gjør en mann til kunstner? Ingen vet
det helt bestemt. Men ofte er det nok
at han har sære vaner, panneløkk,
er full av vin og full av hemmelighet.

En komponist, en maler, en poet
kan bløffe selv kritikkens kloke flokk.
Det finnes ingen sikker målestokk
som garanterer verkets kvalitet.

Alene sjakkens kunst har faste normer
for godt og dårlig: Hva man duger til,
må nemlig vise seg i vunnet spill.

All bløff blir avslørt der – i alle former.

Og derfor bør den sanne kunstner vie seg til det rene kunstverk: sjakkpartiet.

André Bjerke “ble norgesmester i sjakk to ganger og har skrevet det nærmeste litteratur-Norge kommer en sjakkbibel: “Spillet i mitt liv” (1968). For ham var sjakken – og da i særdeleshet åpningsvarianten Evans gambit – en måte å komme nærmere inn på livet (og i forlengelsen: Gud). Høyesterettsadvokat, antroposof og sjakkentusiast Cato Schiøtz berører det samme i artikkelen “Evansgambiten som skjebne”: “Bjerke bruker Evansgambiten som symbol på hele sitt voksne liv. Alt han har gjort etter krigen sto etter hans mening i gambitens tegn.” Schiøtz viser til at Bjerke “forfektet det romantiske syn at et språk er en levende organisme og ikke bare et sosialt tegnsystem på linje med trafikkskilt” og dertil at han “forsvarte riksmålet mot samnorsken”. Og hva var vel ikke disse to posisjonene – om ikke nettopp to eksempler på en språkpolitisk Evansgambit? Der Zweig omtaler sjakken som en slags hodegymnastikk, “en tenkning som ikke fører til erkjennelse”, har Bjerke motsatt utgangspunkt. Sjakkens uutgrunnelighet og “unimaginable beauty” dyttet ham fra et strengt naturvitenskapelig kunnskapsideal og over i andre, supplerende erkjennelseskategorier. Den innviet ham i “Den blå blomst”: mysteriet og “mirakelets faste grunn.” (Håvard Nyhus i *Dagbladet* 19. november 2016 s. 51)

“Olav R. Oversand skjenket ved testamente av 13. januar 1971 sin samling av litteratur om sjakk og filateli og en del av sin øvrige boksamling til Universitetet i Trondheim, Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab, Museet. [...] Biblioteket startet med en mer systematisk anskaffelse av sjakkklitteratur i 1982 og tegnet fra 1986 og utover flere tidsskriftabonnementer og kjøpte inn flere nye monografier. I 1993 bestod sjakksamlingen av ca. 1400 titler. I 2009 har den fem hovedområder og noen underområder: 1) standardverker, 2) sjakkteori: - i åpningsspillet, - i midtspillet og i sluttspillet, 3) sjakkhistorie (store mestre, forbund, klubber osv), 4) problemsjakk og sjakkoppgaver, 5) sjakkparti-samlinger, på flere språk.” (<https://www.ntnu.no/blogger/ub-spesialsamlinger/2016/12/26/en-ikke-ubetydelig-samling-sjakkklitteratur/>; lesedato 12.12.18)

Ungareren László Polgárs *Chess: 5334 Problems, Combinations and Games* (1994) “analyzes more than 5,000 unique instructional situations, many taken from real matches, including 306 problems for checkmate in one move, 3,412 mates in two moves, 744 mates in three moves, 600 miniature games, 144 simple endgames, and 128 tournament game combinations. Chapters are organized by problem type. Each problem, combination, and game is keyed to an easy-to-follow solution at the back of the book, so readers can learn as they go. More than 6,000 illustrations make it easy to see the possibilities any position may hold.” (Anderson m.fl. 2018) Polgár har også publisert bl.a. *Chess: Middlegames* (1998), *Chess: Endgames* (1999), *Knight* (2005) og *Queens* (2005).

Hans Kmochs *Pawn Power in Chess* (1959) er konsentrert om én type sjakk-brikke. “The proper use of pawns – of paramount importance in chess strategy – sometimes

even puzzles experienced players. This profoundly original and stimulating book by an International Master and prolific chess writer offers superb instruction in pawn play by isolating its elements and elaborating on various aspects. After a lucid exposition of the fundamentals and the basic formations of one or two pawns that virtually constitute the keys to winning chess strategy, the reader is shown a multitude of examples demonstrating the paramount significance of elements of pawn manipulation. The author's masterly explanation makes it perfectly clear to the beginner as well as the advanced player how the fate of a game depends on pawn formation and how pawn power holds the proceedings under its remote control. Over 180 games and diagrams illustrate the author's theory and make it easy to follow the points made in the text." (Anderson m.fl. 2018)

Den personorienterte boka *Russian Silhouettes* (2001) er skrevet av en av verdens beste sjakkspillere, russisk-nederlandske Genna Sosonko. "As a respected trainer who became a world-class chess grandmaster after leaving Leningrad and moving to Holland in 1972, Genna Sosonko observes the golden age of Soviet chess from a privileged dual perspective. Combining an insider's nostalgia with the detachment of a critical observer, he has produced unforgettable portraits of the heroes of this bygone era: Tal, Botvinnik, Geller, Polugaevsky, and the legendary trainer Zak are some of his subjects." (Anderson m.fl. 2018)

I *The Immortal Game: A History of Chess* (2006) "bestselling author David Shenk chronicles its intriguing saga, from ancient Persia to medieval Europe to the dens of Benjamin Franklin and Norman Schwarzkopf. Along the way, he examines a single legendary game that took place in London in 1851 between two masters of the time, and relays his own attempts to become as skilled as his Polish ancestor Samuel Rosenthal, a nineteenth-century champion." (Anderson m.fl. 2018)

The Amateur's Mind: Turning Chess Misconceptions Into Chess Mastery (1995) av Jeremy Silman "takes the student on a journey through his own mind and returns him to the chess board with a wealth of new-found knowledge and the promise of a significant gain in strength. Most amateurs possess erroneous thinking processes that remain with them throughout their chess lives. These flaws in their mental armour result in stinging defeats and painful reversals. Books can be bought and studied, lessons can be taken – but in the end, these elusive problems always prove to be extremely difficult to eradicate. Seeking a solution to this dilemma, the author wrote down the thoughts of his students while they played actual games, analysed them, and catalogued the most common misconceptions that arose." (Anderson m.fl. 2018) En lignende bok er *The Seven Deadly Chess Sins* av Jonathan Rowson fra 2000: "Everyone loses chess games occasionally, but all too often we lose a game due to moves that, deep down, we knew were flawed. Why do we commit these chess-board sins? Are they the result of general misconceptions about chess and how it should be played? And how can we recognize the warning signs better?" (Anderson m.fl. 2018)

Den sovjetrussiske sjakkverdensmesteren Garri Kasparov har blant annet publisert *My Great Predecessors* (2003-06; i fem bind) og *How Life Imitates Chess* (2007). Han var verdensmester i sjakk fra 1985 til 2000. “The battle for the World Chess Championship has witnessed numerous titanic struggles which have engaged the interest not only of chess enthusiasts but also of the public at large. The chessboard is the ultimate mental battleground and the world champions themselves are supreme intellectual gladiators. These magnificent compilations of chess form the basis of the first two parts of Garry Kasparov’s definitive history of the World Chess Championship. Garry Kasparov, who is universally acclaimed as the greatest chessplayer ever, subjects the play of his predecessors to a rigorous analysis.” (Anderson m.fl. 2018)

Logical Chess: Move by Move (1957) av russisk-amerikanske Irving Chernev forklarer og belyser 33 sjakkpartier fra begynnelse til slutt. “Having learned the basic moves, how exactly should a player improve? In this popular classic, the author explains 33 complete games, in detail, move by move, including the reason for each one. Playing through these games and explanations gives real insight into the power of the pieces and how to post them most effectively.” (Anderson m.fl. 2018) Chernev har også skrevet bl.a. *1000 Best Short Games of Chess* (1955), *Combinations: The Heart of Chess* (1960), *The Most Instructive Games of Chess Ever Played* (1965) og *200 Brilliant Endgames* (1989).

Amerikaneren Bobby Fischer var et vidunderbarn som ble en internasjonalt anerkjent sjakkspiller allerede som tenåring. I 1969 ga han ut boka *My 60 Memorable Games*, som har blitt kalt “one of the most important chess books ever written [...] [boka] takes the reader move by move through 60 of his most instructive and entertaining games, including the astounding “Game of the Century,” played when he was only 15 years old! [...] a true insight into one of the most gifted, troubled, and controversial minds of the 20th century.” (Anderson m.fl. 2018) Fischer vant sjakk-VM i 1972.

David Bronsteins bok *Zurich International Chess Tournament, 1953* (1956; på engelsk i 1979) er en “evaluation of Zurich 1953 just three years after the event [...] Since that time the 210 games of the legendary tournament have only grown in stature. Most knowledgeable chess players now rate it the greatest tournament since World War II, and possibly the greatest tournament of all time.” (Anderson m.fl. 2018)

Atle Grønn og Hans Olav Lahlums *Sjakkgeniene: Historien om verdensmestrene* (2018) “er sjakkens verdenshistorie fortalt gjennom portretter av de 16 verdensmestrene fra Wilhelm Steinitz i 1886 til Magnus Carlsen i vår tid – en bok som kan leses av både sjakkalfabeter og vordende verdensmestere. Boken dyrker de gode historiene snarere enn de kompliserte sjakktrekkene. Sentralt i denne beretningen er spørsmålet om sjakkgeniets vesen: Hvilke personligheter og karakterer skjuler seg bak de geniale sjakktrekkene? Historien har tre deler: sjakksporens framvekst

1886-1946, sjakken under den kalde krigen fra 1946 til 1990, og den moderne sjakkæraen fra 1990 til 2018. Og som dette antyder, er sjakkens utvikling også en historie om endringer i verdenssamfunnet og stormaktene.” (<https://www.hf.uio.no/ilos/forskning/publikasjoner/boker/2018/gronn-sjakkgeniene.html>; lesedato 30.04.19)

Tim Hardings *British Chess Literature to 1914: A Handbook for Historians* (2018) er en historisk gjennomgang. “A huge amount was published about chess in the United Kingdom before the First World War. The growing popularity of chess in Victorian Britain was reflected in an increasingly competitive market of books and periodicals aimed at players from beginner to expert. The author combines new information about the early history of the game with advice for researchers into chess history and traces the further development of chess literature well into the 20th century. Topics include today’s leading chess libraries and the use of digitized chess texts and research on the Web. Special attention is given to the columns that appeared in newspapers (national and provincial) and magazines from 1813 onwards. These articles, usually weekly, provide a wealth of information on early chess, much of which is not to be found elsewhere. The lengthy first appendix, an A to Z of almost 600 chess columns, constitutes a detailed research aid.” (<https://www.booktopia.com.au/british-chess-literature-to-1914-tim-harding/prod9781476668390.html>; lesedato 08.01.19)

Den tyske forfatteren Patrick Süskinds novelle “En kamp” (fra *Tre historier*, 1995; skrevet i 1986) foregår i en offentlig park midt i Paris, der to menn for første gang møtes og spiller sjakk mot hverandre. De har helt forskjellig spillestil. Tilskuerne heier på den risikable, tilsynelatende improviserte spillestilen til den ene mannen, mens den andre mannen med sin defensive stil i årevis aldri har tapt et eneste sjakkparti. Den sistnevnte bestemmer seg på slutten av teksten for aldri å spille sjakk igjen.

Eivind Riise Hauge ga i 2016 ut novellesamlingen *Sjakkspillere*. “Tittelnovellen skildrer en oppdiktet, russisk sjakklegende og hans besettelse av å fullføre en perfekt sjakkkomposisjon mens han lever sine siste måneder i Bergen. “Halle Gaut” bruker et parti som framdrift i et gjensyn mellom to ungdomskamerater, et spill som får fatale følger. I tredje novelle, “Zsuzsa”, blir en sjakkekskert ansatt av spilleren Laszlo Mitrofanov for å ta seg av hans datter Zsuzsa. Insidere ser at Riise Hauge stadig henviser til autentiske skikkelser, for eksempel Leopold Mitrofanov og Susan Polgar, dessuten til kjente spillsituasjoner, noe som øker interessen i et faglig perspektiv. Etterordet utreder det sentrale spillet i Tukmakov-historien på et mer faglig vis, men også her med oppdiktete kommentarer. [...] I bokas dialoger dukker kjente sjakknavn opp, inkludert Magnus Carlsen.” (*Dagbladet* 7. januar 2017 s. 57)

“Eivind Riise Hauge er en ung, norsk forfatter født i 1980 som debuterte i 2010 med novellesamlingen “Victor Tukmakovs siste vinter”. Denne novellesamlingen

høstet mange lovord den gang, og en av novellene handlet om sjakk – eller nærmere bestemt om sjakkspilleren Victor Tukmakov og hans møte med Bergen og Vestlandsserien en gang på 2000-tallet. Denne ene novellen dannet ingen kronologisk tråd sammen med de andre novellene til Riise Hauge i den novellesamlinga. I sin nye novellesamling “Sjakkspillere” [...] tar Riise Hauge steget helt ut og leverer tre noveller der sjakk og eksistensialisme er de to hovedingrediensene. Novellen “Victor Tukmakovs siste vinter” er selvsagt med og vi finner i tillegg de to novellene “Halle Gaut” og “Zsuzsa”. Disse står på egne ben, men allikevel går det en slags rød tråd med sjakken som bakteppe gjennom hele boka, der vi får små drypp om skikkelsene som hovedsakelig er russiske Tukmakov og ungarske Zsuzsa i tillegg til fortellerkarakteren som i stor grad er Riise Hauge selv.” (Sven Wisløff Nilssen i http://sjakkfantomet.blogg.no/1478051407_bokanmeldelse_sjakksp.html; lesedato 05.04.17)

I en av Riise Hauges noveller, “Victor Tukmakovs siste vinter”, “møter vi på stormesteren Victor Tukmakov – som spiller på historiene rundt den i dag 70 år gamle sjakktrener som hjelper verdensstjernen Anish Giri vil jeg tro. Han heter riktignok Vladimir Tukmakov og lever et godt liv og har nylig gitt ut den prisbelønte sjakkboka “Risk & Bluff in Chess”. I fiksjonens verden kom Tukmakov til Bergen i januar et sted på 2000-tallet – og blir tatt imot av den lokale sjakkklubbens representant som var karakteren i Riise Hauge sin fiktive drakt. Vi følger Tukmakov og hans liv i Bergen ut vinteren – til våren virkelig springer frem i mai – og det er en mørk og dyster ferd der vi blir bedre kjent med både Tukmakov og hans relasjon til den lokale karakteren og samspillet mellom disse to driver fortellingen fremover og danner et spenning- og handlingsgrunnlag i novellen. Dette er altså ikke en klassisk spenningsfortelling selv om en til tider blir sugd inn i materien og lurer på hvor dette vil ende. Her snakkes det om sjakkens uutgrunnelighet og om dens skjønnhet. Om livets uutholdelighet, og for så vidt også om dets vakre sider, men mest om det uutholdelige. Tankene går for meg litt tilbake til Zapffe og det tragiske, til livets mening og om vi kan fylle det med egenverdi og egen mening, slik Arne Næss forfektet. Eller er og blir livet i bunn og grunn en bunnløs meningsløshet som ligger bak det hele slik at livet må fylles av selvbedrag og livsløgn?” (Sven Wisløff Nilssen i http://sjakkfantomet.blogg.no/1478051407_bokanmeldelse_sjakksp.html; lesedato 05.04.17)

“Hva som er fiksjon [i *Sjakkspillere*], og hva som virkelig har hendt i disse novellene, er vanskelig å si – det vet bare forfatteren selv. Det kommer likevel klart frem at de bygger på fliker av sanne historier. Jeg antar nemlig at forfatteren ikke har valgt navn tett opp til de to stormesterene V. Tukmakov og Zs. Polgar helt tilfeldig og flere likhetstrekk med virkeligheten er åpenbare. I første novelle, om Tukmakov, og denne karakterens relasjon, får vi et dypdykk i Tukmakovs fascinasjon for sjakkspillets dybde der det sportslige aspektet ikke er like viktig. Det er sannheten og skjønnheten han søker, og kommer de to verdiene i konflikt med hverandre kommer sannheten først. Novellen avsluttes ved at Riise Hauge sin karakter i novellen får en oppvåkning der tid & rom nærmest opphører da han ser

sannheten og skjønnheten i en komposisjon som Tukmakov har laget over Kasparovs mesterlige kvalitetsoffer fra Linares i 1999. Dette vil han dele med sine nærmeste, noe som selvsagt er umulig, og vi får en følelse av at de to nærmer seg hverandre gjennom sjakksesongen vi følger dem i. Riise Hauge sin karakter gjennomgår en mørk eksistensiell krise der han stiller spørsmålstegn ved meningen i livet sitt, om alle de tapte drømmene han har hatt og om mulighetene som ligger foran han slik de alltid gjør det over et sjakkbrett. Akkurat som sjakkspilleren søker mening bak trekkene han gjør, søker karakteren i denne novellen meningen i barnehagen der sønnen går, han søker meningen i forholdet med sin samboer, og til slutt søker han en slags eksistensiell mening i eget liv og vi forstår når novellen er over at livet har skiftet retning i møtet med Victor Tukmakov – slik et viktig sjakkparti skifter retning i møtet med en nye, gode eller dårlig, idéer. [...] andre ganger bommer han nok litt på sjakkopplysninger som da Morphy ble posisjons-spiller – eller trekket h6 sjeldent er godt i de engelske stillingstypene fordi kongesikkerheten til svart svekkes.” (Sven Wisløff Nilssen i http://sjakkfantomet.blogg.no/1478051407_bokanmeldelse_sjakksp.html; lesedato 05.04.17)

“Litterært er boka [*Sjakkspillere*] sin styrke den eksistensielle refleksjonen der sjakk danner et bakteppe som livet delvis kan forstås ut fra. Vi tar valg hver dag, slik vi tar valg på sjakkbrettet og om det er sannheten, skjønnheten eller kampen vi søker i livet – så sier det noe om vår karakter. Dette er mine ord – men de gir gjenklang i Riise Hauge sine tekster. Sannheten om Tukmakovs søken kommer i annen rekke i vår hesblesende tid, og da går også noe tapt. Sjakkens uutgrunnelighet har noe til felles med livet – det lar seg nemlig ikke forstås fullt ut. Riise Hauge skriver: “Det er bare sjeldent et parti blir billedskjønt; langt viktigere er det å være presis, spille stillingen så nøyaktig det lar seg gjøre. Det er en relativt utbredt misforståelse at sjakkspillere skal være kunstlet, ja, hvorfor skulle det overhodet skille seg fra livet? Hensikten er tross alt ikke å briljere, men å foreta de nødvendige trekk”. Slik er det i livet også spør du meg – selv om vi altså ofte tar oss vann over hodet for å briljere både i sjakken og i livet. Et av de eksistensielle problemene det dveles med gjennom hele boka er spørsmålet om lykke eller glede. Hva er glede og hvordan finner vi den både på sjakkbrettet og i livet?” (Sven Wisløff Nilssen i http://sjakkfantomet.blogg.no/1478051407_bokanmeldelse_sjakksp.html; lesedato 05.04.17)

Hallgeir Opedals biografi *Magnus Carlsen: Smarte trekk* ble utgitt i 2011. “Som nummer én på den internasjonale sjakkrankingens fortjener Magnus Carlsen utvilsomt en bok. Men hvordan skrive biografien til en tyveåring? Ikke er det mye levd liv å ta av [...] Opedal har løst dette på en klok måte i “Smarte trekk” ved å gi oss ikke bare Carlsens bakgrunn, men også sjakkens historie, samt innblikk i det lukkede sjakkmiljøet.” (*Dagbladet* 19. september 2011 s. 40)

Alle artiklene og litteraturlista til hele leksikonet er tilgjengelig på <https://www.litteraturogmedieleksikon.no>